

UOT: 631; 152,2; 631,1; 631,52

PAMBIQ-TOXUCULUQ KLASSTERLƏRİNİN YARADILMASI

H.Ə.ASLANOV, M.A.VƏLİYEV

AKTN Bitki Mühafizə və Texniki Bitkilər ET İnstitutu

Məqalə pambığın əhəmiyyəti, Azərbaycanda pambıqçılığın bərpa olunması və müasir emal sənayesinin, pambıq-toxuculuq klasterlərinin yaradılması, pambığın yerində emal edilməsi və son məhsula çevrilməsi zamanı daha böyük iqtisadi səmərənin əldə olunmasına həsr edilmişdir.

Açar sözlər: pambıq, toxuculuq, klaster, emal, son məhsul, iqtisadi səmərə.

Pambığın əsas məhsulu olan lif toxuculuq sənayesi üçün əvəzsiz xammal olaraq dünya bazarında həmişə böyük ehtiyac olduğuna görə, bu bitki strateji əhəmiyyət daşıyır. Dünya bazarında pambığın satılma qiymətinin taxılla, yanacaqla müamadə olaraq müqayisəli verilməsi bu məhsulun, geniş sahəli universal texniki bitki kimi qiymətli olmasını göstərir. Həmçinin pambıq çiyni heyvandarlıqda qüvvəli yem kimi istifadə olunur.

Azərbaycanda pambıqçılığın bərpa olunması və müasir emal sənayesinin yaradılması, pambıq əkinlərinin və istehsalının, nəinki iqtisadi cəhətcə əhəmiyyətli, eyni zamanda kənd əhalisinin geniş məşğuliyyət tapması, işsizliyin azaldılması istiqamətində əsaslı şərait yaradar. Pambıqçılıq bölgələrində yerləşən 25-ə qədər rayonun və onun əhalisinin stabil məşğuliyyəti fomallaşırdı. Yaxın bir neçə il ərzində pambıq əkinləri respublikada artırılaraq 100-150 min hektara çatdırılarsa və emal sənayesi yaradılsa, pambığın becərilməsində 100-150 mindən çox, məhsul yığımında 150-200 min, tədarük və emal müəssisələrində minlərlə işçi işlə təmin olunar və dövlət büdcəsinə milyardlarla manat vəsait daxil olar.

Respublikamızın aran rayonlarının torpaq-iqlim şəraiti bitkiçiliyin çox sahələri və eləcə də pambıq bitkisinin becərilməsi üçün əlverişlidir. Pambıq bitkisinin Azərbaycanda qədim zamanlardan bitkiçiliyin aparıcı sahələrindən biri kimi və pambığın növbəli əkin sistemindəki əhəmiyyəti hamıya məlumdur. Rəsmi mətbuatda və xalq arasında «ağ qızıl» adlandırılan pambıq bitkisi vaxtı ilə iqtisadiyyatımızın aparıcı sahələrindən biri olmuşdur. XX əsrin 70-80-ci illərində Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin dövründə respublikamızda pambıqçılıq çox sürətlə inkişaf etdirilmişdir.

1969-cu ildə Ümummilli Liderimiz H.Ə.Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra, 1969-cu ilin və 1970-ci ilin avqustunda Azərbaycan KP MK-nın plenumlarında əkinçiliyi və heyvandarlığı, birinci növbədə pambıqçılığı inkişaf etdirmək üçün konkret tədbirlər planı işlənib hazırlandı. 1970-ci ildən başlayaraq pambıq istehsalı planları artırılması ilə yerinə yetirilməyə

başladı. 1969-cu ildə 162 min ton pambıq təhvil verildiyi halda, 1976-cı ildə 412 min ton pambıq təhvil verilmişdir.

Ulu Öndərimiz tərəfindən pambıqçılığın inkişaf etdirilməsi kolxoz və sovxozların iqtisadiyyatının möhkəmlənməsinə, kənd zəhmətkeşlərinin maddi rifah halının yaxşılaşdırılmasına böyük təsir göstərdi. 1969-cu ildə pambıqçılıqdan 150 milyon manat gəlir götürüldüyü halda, 1976-cı ildə bu rəqəm 350 milyon manat olmuşdur. 1970-1976-cı illərdə kolxoz və sovxozlar pambıqdan 2 milyard manat gəlir əldə etmişlər.

Pambıqçılıq tarixində Azərbaycanda ən yüksək pambıq məhsulu Ulu Öndərimizin rəhbərliyi dövründə 1981-ci ildə 1015 min ton istehsal olunmuşdur. Həmin ili respublika üzrə hektarın orta məhsuldarlığı 34 sentnerə, ayrı-ayrı təsərrüfat və briqadalarda 50 sentnerə çatdırılmışdır. Ümummilli Liderimiz pambıqçılığa böyük üstünlük verirdi, bu sahənin inkişafına xüsusi diqqət yetirirdi. O, deyirdi: «Pambıqçılıq çox faydalı sahədir, bu sahə yaşamalılı və inkişaf etdirilməlidir». Pambıqçılığın stabil istehsalı, tələb olunan maddi-texniki bazanın təminatı əsaslı nizamlanmışdır. 1988-ci ilə kimi respublikada hər il orta hesabla 700-850 min ton pambıq istehsal olunurdu. 1980-ci illərin sonlarından başlayaraq pambıqçılığın ildən-ilə müəyyən obyektiv və subyektiv səbəblərdən tənəzzül dövrü başladı. Hazırda pambıq əkinləri XX əsrin 70-80-ci illəri ilə müqayisədə 6-7 dəfə, məhsuldarlıq isə 2-3 dəfə aşağı düşmüşdür.

Ölkəmizdə ictimai-siyasi quruluş dəyişdikdən sonra bütün sahələrdə olduğu kimi pambıqçılıqda da tənəzzül yaranmış və hal-hazırda kimi davam edir. Pambıqçılığın tənəzzülə uğraması Azərbaycanda pambıq emalı ilə məşğul olan sənaye sahələrinin sıradan çıxmasına gətirib çıxarmışdır.

Sovet hakimiyyəti dövründə Azərbaycanın böyük şəhərlərində bir neçə toxuculuq fabriki fəaliyyət göstərirdi. Məsələn: Bakı şəhərində Bakı Komvol-Mahud istehsalat birliyi, İstehsalat Trikotaj birliyi fəaliyyət göstərirdi ki, bu birliklərin hər birinin tabeliyində bir neçə iri fabrik vardır. Gəncə Toxuculuq

fabriki, Komvol-Mahud kombinati, Mingəçevir pambıq parça fabriki, Ordubadda, Xankəndində, Şəkida, Sumqayıtda toxuculuq tikış fabrikləri fəaliyyət göstərirdi. Bu müəssisələrdə on minlərlə insan işlə təmin olunmuşdur. Bu gün qeyd olunan fabriklərin heç biri mövcud deyil. Mövcud olan kiçik sexlərdə dövlət sifarişi əsasında uniformaların tikışı ilə məşğul olunur.

Respublikamız müstəqillik qazandıqdan sonra suveren dövlət kimi əsas prioritet istiqamət olaraq birinci növbədə əhalinin ərzaq probleminin etibarlı təminatı üçün bütün ərazilərdə, o cümlədən pambıqçılıq bölgələrində əkinə yararlı torpaqların dənli taxıl bitkilərinə verilməsi, pambıq əkinlərini və məhsul istehsalını kəskin azaltdı.

Ölkədə aparılan aqrar islahatından sonra torpaqların ailə, kəndli, fermer təsərrüfatlarına verilməsi, islahata qədər pambığın əkilib becərilməsi və məhsul yığımı üçün mövcud texniki-təchizatın əmlak payı kimi bölünməsi pambıq bitkisinin optimal qaydada əkilib becərilməsini çətinləşdirdi. Pambıqçılığa aid texnikanın müxtəlif təyinatlı kənd təsərrüfatı işlərində istifadə olunması nəticəsində texniki çatışmamazlıq, məhsuldarlığın və bu sahənin iqtisadi səmərəliliyinin aşağı düşməsinə səbəb olmaqla kəndli fermerlərdə pambıqçılığa olan marağı azaltdı.

Respublikamızda pambıqçılığın zəifləməsinə, islahata qədər dövlətin tabeliyində olan 20-ə qədər pambıq emalı zavodlarının bazasında yaranan Özəl Açıq Səhmdar Cəmiyyətləri (ASC) və Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətlər (MMC) tərəfindən pambığın satınalma qiymətinin dünya bazarındakı mövcud qiymətlə düzgün tənzimlənməməsi də səbəb olmuşdur.

Pambıqçılığın keçən 20 il ərzində zəifləməsi ölkə daxilində əyirici, toxucu, yağ-piy və s. müəssisələrin fəaliyyətinin dayandırılması da təsir etmişdir. Məlum olduğu kimi XX əsrin 60-80-ci illərində respublikamızda əyiricilik, toxuculuq kombinatlarında ildə orta hesabla 20-30 min ton pambıq lifi işlədirdi.

Ölkədə pambıqçılığın dayanaqlı inkişafı istiqamətində əlverişli idarə və müvafiq təşkilati məsələlərin prioritet istiqamət müstəvisinə çatdırılması dövlət səviyyəsində həll olunmalıdır. Pambıqçılığın klasterlər əsasında inkişaf strukturu yaradılmalıdır. Pambıqdan alınan məhsullara ilk növbədə öz ölkəmizdə tələbatın artması üçün bu sahə üzrə müştərək sənaye sahələrinin emal, əyiricilik, toxuculuq və tikış müəssisələrinin bərpa olunması, yenilərinin yaradılması həyata keçirilməli, pambıq son məhsula qədər emal olunmalı və xarici bazara xammal deyil, hazır məhsul kimi çıxarılmalıdır.

Pambıqçılığın inkişafına dövlət dəstəyi çərçivəsində bu sahəyə də supsudiya verilməsi çox əhəmiyyət kəsb edir. Pambıq əkinlərinə ayrılacaq supsudiya olçüsü bu bitkinin becərilməsi, məhsulun yığılması texnologiyasına uyğun hesab-

lanmalıdır. Belə ki, bitkiçiliyin bütün sahələrinə yanacağın və mineral gübrələrin güzəştli qiymətlərlə satılmasından əlavə, səpindən məhsul yığımına qədər orta hesabla 12-15 aqrotexniki əməliyyat aparılan taxıl əkinlərinin hər hektarına 80 manat supsudiya verilir və məhsul bir dəfəyə texnika ilə yığılırsa, pambıq əkinlərində isə vegetasiya ərzində ən azı 25-30 aqrotexniki tədbir aparılması və məhsulun istər maşınla, istərsədə əl ilə 2-3 dəfəyə yığılması nəzərə alınmalıdır.

Bu gün respublikamızda pambıqçılığın inkişafına, pambıq bitkisinin məhsuldarlığına və ümumi məhsul istehsalının artmasına bir çox amillər təsir edir: təşkilat-təsərrüfat sistemləri, torpaq-iqlim şəraitləri, səmərəli suvarma rejimləri, xəstəlik və zərərvericilərə, alaq otlarına qarşı mübarizə tədbirləri, üzvi-mineral gübrələrlə qidalanmanın səviyyəsi və balanslaşdırılması tətbiq olunan aqrokimyəvi tədbirlər, torpağın becərmə texnologiyasına olan əsas tələblərə riayət etmək, yığım və yığımdan sonra torpağın becərilməsində istifadə olunan əsas texnologiyalar.

Hazırda respublikamızın pambıqçılıq bölgələrində pambıqçılıqla məşğul olan fermer təsərrüfatlarının əkin sahəsi 1-10 hektar arasında dəyişir. Bu təsərrüfatların sahələrinin birləşdirilərək genişləndirilməsi məqsədəuyğundur, bu isə pambıq bitkisinin becərilməsində aparılan aqrotexniki tədbirlərin vaxtında və keyfiyyətlə görülməsinə zəmin yaradır. Bu gün təsərrüfatlarda demək olar ki, növbəli əkin sistemindən istifadə olunmur. Buna görə də məhsuldarlıq aşağı düşür, torpağın münbitliyi azalır. Yaxşı olar ki, fermerlər birləşərək kooperasiyalar yaratsınlar. Belə olduqda pambıq-taxıl-yonca növbəli əkin dövriyyəsi tətbiq etməklə torpağın münbitliyini bərpa etmək mümkündür. Yoncanın köklərində atmosfer azotunu mənimsəyən kök yumruları bakteriyaları vardır. Bu yumrularda 2,0-2,5%-ə qədər azot toplanır. Hər il məhv olan və parçalanan köklər hesabına üç ildə yonca sahəsində 500-600 kq/ha azot toplanır. Bu bitkinin təsirindən torpaq əhəmiyyətli dərəcədə humusla və qida maddələri ilə zənginləşir. Nəticədə vahid sahədən yüksək məhsul alınması mümkündür.

Bu gün respublikada toxuculuq sənayesi olmadığına görə, daha doğrusu bərpad vəziyyətdə olduğu üçün toxuculuq sənayesinin məhsullarının rəqabət qabiliyyətindən belə danışmaq olmaz. Pambıq emalı sənayesini bərpa etmək lazımdır.

Pambıqçılıq təsərrüfatlarının inkişafı, toxuculuq və tikış sənayesinin xüsusilə də hazır məhsulun istehsalının xarici dövriyyəsinin artmasına, iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat əlaqələrinə daxil olmasının sürətlənməsinə, dünya brendini hazır toxuculuq məhsullarının istehsalına cəlb etməyə, bölgənin sosial-iqtisadi inkişafına, investisiyaların qoyulmasına və yeni iş yerlərinin yaradılmasına yönəldilməlidir.

Pambığın yerində emal edilməsi və son məhsula çevrilməsi zamanı daha böyük iqtisadi səmərənin əldə olunması müəyyən edilmişdir. Belə ki, 330 ton xam pambıqdan 100 ton lif məhsulu alınır. 100 ton lifin dəyəri 120,7 min ABŞ dolları təşkil edir. 100 ton lifdən 90 ton kord ipi alınır ki, onun dəyəri 211 min ABŞ dollarıdır, 90 ton kord ipindən 600 min m² parça alınır ki, onun dəyəri 1080 min ABŞ dolları, 600 min m² parçadan 170 min ədəd tikiş məmulatı alınır ki, onun da dəyəri 1326 min ABŞ dollarıdır.

Yuxarıda göstərilən rəqəmlərdən aydın olur ki, pambıq lifinin yerində emal olunması və son məhsula çevrilməsi daha böyük səmərə verir. Pambıq emalı sənayesinin inkişafı üçün rəqabətə davam gətirə bilən klaster strukturu yarılmalıdır. Klasterlər istehsal prosesinin bütün iştirakçıları arasında yeni sistemin yaradılmasının vacib olduğunu göstərir. Klasterlərin yaradılması regionların gələcəkdə inkişafını sürətləndirər, nəticədə istifadəçilər daha keyfiyyətli və daha ucuz məhsul istehsal edə bilirlər.

Pambıq klasterlərinin yaradılması ölkədə istehsal olunacaq pambığı 1980-1981-ci il həddinə çatdırmaq və buna uyğun olaraq bu günki toxuculuq sənayesini 10-15 dəfə artırmaq kənd əhalisinin işlə təmin etmək deməkdir.

Bu sahənin toxuculuq klasterlərinin əsası kimi vacibliyini nəzərə alaraq, bütün tədbirlərin dövlət səviyyəsində tənzimlənməsi və pambıq istehsalına toxumçuluq bazası da daxil olmaqla görülməli tədbirlərə dövlət dəstəyinin verilməsi olduqca vacibdir.

Xam pambıq istehsalçıları keyfiyyətli və yüksək reproduksiya toxumu təmin etmək üçün orijinal toxum istehsalı AzETPİ-də elit toxum istehsalı isə respublikanın altı rayonunda həyata keçirilir. Onlardan AzNİXi-195 sortunun toxumçuluq işi Gəncə RAEM və Kürdəmir RAEM-də, Gəncə-8 Tərtər RAEM-də, Gəncə-80 Beyləqan RAEM-də, Gəncə-78 Ucar TS-da, Gəncə-110 pambıq sortunun toxumçuluq işi Salyan RAEM-də həyata keçirilir. 2014-cü ildə 89 ton yüksək reproduksiya toxum istehsal etmişlər. Pambıq toxumu istehsalçılarına 2007-ci ildən subsidiyalar ödənilməyə başlanmışdır.

Mübadilə vasitələrinin çatışmamazlığı, xam pambığın yığım və satılma qiymətlərinin aşağı olması xam pambıq istehsalçıları üçün əsas problemləridir.

Aşağıda pambıq əkini və istehsalı üçün dövlət təkmilləşdirilməsinin istiqamətləri təklif olunur:

- Pambıq məhsulları istehsalçıları üçün əmək sahəsinin quruluşunun dəyişdirilməsi;

- Torpaq-iqlim şəraitinə uyğun olaraq bitkilərin əkilməsi üçün bölgələr üzrə

fermerlərin sahələri, birliklər, kooperasiya, fermerlər şurası və s. adlar altında birləşdirilərək birgə fəaliyyət göstərməsi;

- tədqiqatçı-fermer münasibətlərinin daha yüksək səviyyədə qurulması;

- İnnovativ texnologiyaların və xarici dövlətlərin cəlb edilməsi;

- Məhsul istehsalçıları və pambıq emalı zavodları arasında qarşılıqlı əlverişli şəraitlərin yaradılması;

- Elmi-texniki nailiyyətlərin istehsalata tətbiqi üçün elmi mərkəzlərin fəaliyyətinin gücləndirilməsi;

- Pambıq-toxuculuq klasterlərinin yaradılması;

- Xarici kapitalın iştirakı ilə birgə təşkilatların yaradılması;

- Toxuculuq məhsullarına idxalın məhdudlaşdırılmasına dair iqtisadi tədbirlərin görülməsi;

- Bütün bu tədbirlərin vahid proqram qəbul olunaraq müəyyən müddətə mərhələlərlə həyata keçirilməsini təmin etmək;

- Rəqabət qabiliyyətli pambıq-toxuculuq məhsulunun buraxılışının təmin edilməsi üçün dünya keyfiyyət standartı tətbiq olunmalıdır. Rəqabət qabiliyyətli məhsulun buraxılması və beynəlxalq keyfiyyət standartlarının tətbiqinin sahələr və regionlararası inteqrasiyasını genişləndirmək.

Beləliklə, Azərbaycanda pambıqçılığın inkişaf etdirilməsi, əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına aid dövlət proqramındakı mövcud problemlərin həllində, xüsusilə kənd əhalisinin daimi işlə təmin olunmasında, heyvandarlığın yem bazasının möhkəmləndirilməsində əhəmiyyətli nəticələr verməsi gözlənilir. Bu baxımdan «Pambıqçılıq haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi (14 iyul 2010-cu il), «Pambıqçılıq haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi ilə bağlı əlavə tədbirlər barədə (3 mart 2011-ci il), kənd təsərrüfatının kompleks şəkildə inkişaf etdirilməsi istiqamətində «Azərbaycanda aqrar sahədə idarəçiliyin təkmilləşdirilməsi və aqrar elmin inkişaf etdirilməsi» (3 may 2011-ci il), «Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında» (16 yanvar 2014-cü il) və «Kənd təsərrüfatı ili» (13 yanvar 2015-ci il) Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İ.H.Əliyevin verdiyi fərman və sərəncamlar bu sahənin davamlı inkişaf etdirilməsində əsas proqram kimi nəzərə alınmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov İ.D. Azərbaycanın və dünya ölkələrinin kənd təsərrüfatı. Bakı, "Şərq-Qərb" Nəşriyyat Evi, 2013, 712 səh. 2. Aslanov H.Ə., Vəliyeva M.A. Pambıqçılıq. Bakı, Elm nəşriyyatı, 2014, 520 səh.

Г.А.Асланов, М.А.Велиева

Статья посвящается значению хлопчатника, восстановлению хлопководства созданию современной перерабатывающей промышленности, а также хлопково-текстильных кластеров, обработке хлопчатника на месте и получению наибольшей экономической эффективности при преобразовании в конечную продукцию в Азербайджане.

Ключевые слова: хлопок, качество, кластер, обработка, конечная продукция, экономическая эффективность.

Formation of cotton-weaving clusters

H.A.Aslanov, M.A.Veliyeva

The article is devoted to the cotton significance, reformation of cotton-growing in Azerbaijan and creating of modern treatment and achievement of the better economical effect during getting final product.

Key words: cotton, weaving, cluster, treatment, final product, economical effect.

